

Copyright & Creative Commons:

The copyright of articles published in the *Journal of Criminal Law and Criminology Studies* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature. For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.

A Criminological Perspective on Non-Penal Responses to Crime in the Criminal Policy of Afghanistan

Jalaluddin Qiyasi¹, Ali Daryab Shadab Nazari²

Abstract

In the criminal policy of Afghanistan, the most common method for responding to crime has been recourse to penal mechanisms. However, in the last two decades, the criminal justice system has pursued the most appropriate methods to confront crime and has taken significant steps in this regard. The system of responding to crime in Afghanistan can be considered divergent in its legislative and judicial dimensions. In the first dimension, legislators have endeavored in the process of legislating responses to crime, particularly non-penal responses, to consider not only religious doctrines but also scientific data from criminology, criminal sociology, and criminal psychology. This is well reflected in the Penal Code enacted in 2017. Nevertheless, in the judicial and executive dimension, judges and prosecutors continue to place greater emphasis on traditional jurisprudential (fiqhi) doctrines and classical criminal law, exercising their discretion based thereon. This may give rise to a lack of conformity between legislative and judicial responses, the inefficacy of criminal policy, and the undesirability of this type of response. This article seeks to provide a scientific exposition of the subject and, employing a descriptive-analytical method, proposes optimal strategies for implementing non-penal responses. A criminological examination of non-penal responses in Afghanistan's criminal justice system reveals that the novelty of non-penal responses, the lack of their cultural-localization, the absence of necessary judicial sophistication, and a populist approach to responses have led to inefficacy and a lack of coordination

Publisher:
Shahr-e Danesh
Research and Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.22034/jcels.2025.492152.2078

Received:
05 July 2025

Accepted:
14 October 2025

Published:
09 February 2026

in response at the legislative and judicial stages. Consequently, the proposed strategies for improving the situation include the cultural-localization of responses, their transformation and evaluation, and adherence to the principle of

1. Associate Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran;

Email: jalalghiasi2001@yahoo.com

2. *Corresponding Author: PhD in Criminal Law and Criminology, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran;

Email: ali_shadab70@yahoo.com

judicial meritocracy.

Keywords: Criminal Policy, Response, Non-Penal Responses, Preventive Measures, Dangerous State. Gambling and Betting, Criminal Law of Cyberspace, Turkish Criminal Law.

Excerpted from the Ph.D. thesis entitled “Responding to crime in Afghanistan Penal Policy”, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran;

Funding: The author(s) received no financial support (funding. Grants and sponsorship) for the research, authorship, and/ or publication of this article.

Jalaluddin Qiyasi: Methodology, Resources, Data Curation, Visualization, Supervision.

Ali Daryab Shadab Nazari: Conceptualization, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Project administration.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Qiyasi, Jalaluddin, Ali Daryab Shadab Nazari. “A Criminological Perspective on Non-Penal Responses to Crime in the Criminal Policy of Afghanistan” *Journal of Criminal Law and Criminology* 13, no. 27 (February 09, 2026), 143-172.

Extended Abstract

The formulation of non-penal responses to crime is a fundamental concern within modern criminal policy. These responses, spanning legislative, judicial, and executive domains, derive their importance from their rational basis and their function in confronting delinquency through means beyond traditional punishment. Contemporary systems have shifted from authoritarian models toward a citizen-centric framework, seeking to balance societal security and justice with the protection of human rights and civil freedoms. It is within this global evolution that this study situates Afghanistan's criminal policy, examining its approach to non-penal responses from a criminological perspective to propose optimal strategies through an analysis of penal laws. A historical review reveals that Afghanistan's criminal justice system has long privileged penal mechanisms over preventive and protective non-penal measures. Despite this legacy, recent legislation, particularly the 2017 Penal Code, demonstrates a legislative intent to integrate criminological insights with Islamic principles. This raises a critical inquiry: what approach have the custodians of Afghanistan's criminal policy taken to formulate non-penal responses within an Islamic legal framework while simultaneously acknowledging modern values such as democracy and human rights? Furthermore, to what extent has this hybrid approach been reconciled with local cultural values, and what have been its practical outcomes? The evidence suggests a profound divergence between legislative ambition and judicial practice. While the law reflects a modern synthesis, judicial actors often adhere to traditional jurisprudential doctrines. This disconnect points to the core challenge: a system of non-penal response, conceived at the intersection of Islamic principles and contemporary human rights, remains hindered by the country's specific social, cultural, and political conditions, ultimately undermining its efficacy in crime reduction.

This article seeks to provide a scientific exposition of the subject and, employing a descriptive-analytical method, has studied the approach of Afghanistan's criminal policy regarding non-penal responses through an examination of penal laws, particularly the Afghan Penal Code of 2017, and has proposed optimal strategies for implementing non-penal responses. The research method is based on describing the existing state of criminal policy in the domain of non-penal responses and, through a criminological analysis of the relevant laws, especially the Penal Code, examines the conformity or lack thereof between legislation and execution. The research data are primarily extracted from legal sources such as the 2004 Constitution, the 2017 Penal Code, and a historical examination of Afghanistan's criminal justice system. The analyses are based on comparing the Islamic-modern hybrid approaches in legislation with traditional judicial performance, and challenges are evaluated from the perspectives of criminology, criminal sociology, and criminal psychology. This method, without engaging in field research, focuses on analyzing legal and historical texts and proposes strategies based on descriptive-analytical findings.

A criminological examination of non-penal responses to crime and dangerous states in Afghanistan's criminal justice system reveals that the novelty of non-penal responses, the lack of their cultural-localization, the absence of necessary judicial

sophistication, the dominance of a punitive culture, a populist approach to responses, the lack or insufficiency of public awareness regarding the advantages of non-penal responses, such as restorative justice methods in dispute resolution, and the lack of coherence and coordination of non-penal responses in the two stages of penal legislation and penal sentencing have led to the inefficacy and lack of coordination of non-penal responses. In the legislative dimension, legislators, by adopting a hybrid approach, have positioned non-penal responses alongside religious doctrines and scientific criminological data, which is evident in the 2017 Penal Code. However, in the judicial dimension, emphasis on traditional jurisprudence (*fiqh*) and classical criminal law has led to a lack of conformity between legislation and execution, rendering criminal policy ineffective in reducing crimes. The main challenges include socio-cultural roots such as the dominance of a punitive culture; political roots such as a lack of institutional coherence; and legal roots such as insufficient awareness of the benefits of preventive measures and restorative justice. Historical examination confirms that penal responses have always been predominant, and non-penal responses, despite recent legislative advances, have remained limited in execution. These findings indicate a gap between modern values (human rights, citizen-centricism) and local values (Islamic, local *jirgas*) in practice, which has led to ineffectiveness in preserving societal security, compensating victims, and protecting the rights of the accused.

Therefore, in general, to escape this situation and make non-penal responses and preventive measures effective, strategies such as the cultural-localization of non-penal responses within the framework of enacting specific laws for restorative justice and establishing specialized mediation centers under judicial supervision; a modern interpretation of religious and jurisprudential doctrines; raising the level of judicial sophistication by including programs of advanced education in criminology, criminal sociology, and restorative justice in the training of judges, prosecutors, police, and civil society; updating responses and preventive measures through a mechanism integrating traditional institutions such as local *jirgas* while observing human rights standards in criminal policy should be employed. These strategies can bridge the legislative-judicial gap, harmonize non-penal responses with local and modern values, and ultimately lead to crime reduction, the securing of justice, and the protection of human rights in Afghanistan. The overall outcome is the strengthening of a hybrid criminal policy that, while preserving security, prioritizes citizen-centricism and utilitarianism.

نگاه جرم‌شناسانه به پاسخ‌های غیرکیفری به جرم در سیاست کیفری افغانستان

جلال‌الدین قیاسی^۱، علی‌دریاب شاداب نظری^{۲*}

چکیده

در سیاست کیفری افغانستان معمول‌ترین شیوه برای پاسخ‌دهی به جرم توسل به سازکارهای کیفری بوده است هرچند که در دو دهه اخیر نظام عدالت کیفری به دنبال مناسب‌ترین شیوه مقابله با جرم بوده و گام‌های اساسی نیز برداشته است. نظام پاسخ‌دهی به جرم در افغانستان را می‌توان در دو بعد تقنینی و قضایی متفاوت دانست. در بعد اول قانون‌گذاران سعی و تلاش‌شان بر این بوده است که در امر تقنین پاسخ‌ها به جرم و به‌ویژه پاسخ‌های غیرکیفری در کنار آموزه‌های دینی به داده‌های علمی جرم‌شناسی، جامعه‌شناسی جنایی و روانشناسی جنایی نیز توجه نمایند که این امر بخوبی در کدجزای مصوب ۱۳۹۲ تبلور یافته است؛ اما در بعد قضایی و اجرایی هنوز هم قضات و دادستان‌ها بر آموزه‌های فقهی و حقوق کیفری سنتی بیشتر تأکید داشته و بر مبنای آن اعمال صلاحیت می‌نمایند که این امر می‌تواند زمینه ساز عدم تطابق پاسخ‌دهی تقنینی و قضایی، ناکارآمدی سیاست کیفری و عدم مطلوبیت این نوع پاسخ‌دهی گردد. این نوشتار به دنبال تبیین علمی موضوع بوده و با روش توصیفی - تحلیلی به ارائه راهکارهای مطلوب در امر پاسخ‌دهی غیرکیفری پرداخته است. بررسی جرم‌شناختی پاسخ‌های غیرکیفری در نظام عدالت کیفری افغانستان نشان می‌دهد که جدید بودن پاسخ‌های غیرکیفری، عدم فرهنگی - بومی سازی

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

DOI:

10.22034/jcle.2025.492152.2078

تاریخ دریافت:

۱۴ تیر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۲۲ مهر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۲۰ بهمن ۱۴۰۴

۱. دانشیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

Email: jalalghiasi2001@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول*، دکترای حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

Email: ali_shadab70@yahoo.com

آن، نبود فرهیختگی قضایی لازم، رویکرد عوام‌گرایی پاسخ‌ها سبب ناکارآمدی و ناهماهنگی پاسخ‌دهی در مرحله تقنین و قضا گردیده است؛ از این رو، راهکارهای پیشنهادی برای بهبود وضعیت، فرهنگی - بومی‌سازی پاسخ‌دهی‌ها، تحول و سنجش پذیر ساختن آن و تمسک به اصل شایسته سالاری قضایی هستند.

کلیدواژه‌ها: سیاست کیفری، پاسخ‌دهی، پاسخ‌های غیر کیفری، تدابیر تأمینی، حالت خطرناک.

برگرفته از رساله دکتری با عنوان « پاسخ‌دهی به جرم در سیاست کیفری افغانستان»، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران.

حامی مالی :

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان :

جلال‌الدین قیاسی: روش شناسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، تصویرسازی، نظارت.
علی دریاب شاداب نظری: مفهوم سازی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبار سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، نوشتن -
پیش نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، مدیریت پروژه.

تعارض منافع:

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

قیاسی، جلال‌الدین، علی دریاب شاداب نظری. «نگاه جرم‌شناسانه به پاسخ‌های غیر کیفری به جرم در سیاست کیفری افغانستان». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱۳، ش. ۲۷ (۲۰ بهمن، ۱۴۰۴)، ۱۴۳-۱۷۲.

مقدمه

پاسخ‌های غیرکیفری به جرم اعم از پاسخ‌های تقنینی، قضایی و اجرایی در سیاست‌کیفری کشورها و نظام‌های حقوقی از جایگاه مهم برخوردار هستند. بحث اساسی‌تر این است که پشتوانه‌های فلسفی و عقلانی چنین رویکرد پاسخ‌ها به جرم به‌عنوان مبانی آن، چه می‌تواند باشد؟ مبانی پاسخ‌دهی، رویکرد امنیت‌گرایی و عدالت‌گرایی است یا نه از رویکرد فایده‌گرایی و شهروندگرایی برخوردار است. در مقام قانون‌گذاری، رسیدگی به جرم و اجرای احکام کدام رویکرد قابل تحسین و کدام یک قابل نقد است و کارکرد هر یک از رویکردهای پاسخ‌دهی به جرم چیست؟ به‌طور مثال؛ یکی از کارکردهای مهم نظام پاسخ‌دهی به جرم این است که علاوه بر حفظ حقوق و آزادی‌های متهم در فرایند رسیدگی و محاکمه، سبب در امان ماندن حقوق و آزادی‌های افرادی شود که در ارتکاب جرم دخالت نداشته‌اند و از سوی دیگر مجرمان هم به اندازه جرم‌شان تحت پیگرد قانونی قرار گیرند. به‌صورت کلی پاسخ‌دهی اساساً دو رویکرد (ایجابی و سلبی) دارد. در رویکرد ایجابی دغدغه مهم نظام پاسخ‌دهی حفظ کیان جامعه، امنیت، عدالت و جبران خسارت بزه‌دیده است که بیشتر با امنیت‌گرایی و عدالت‌گرایی همخوانی دارد؛ اما در رویکرد سلبی حفظ حقوق و آزادی‌های متهم و دفاع از آن در برابر قدرت مقامات عدلی - قضایی مهم است؛ از این رو، این رویکرد بیشتر به دنبال محدودیت اقتدار و اختیارات مقامات عدلی و قضایی خواهد بود که مبتنی بر فایده‌گرایی و شهروندگرایی است. معمولاً در نظام‌های پاسخ‌دهی سیاست کیفری کشورها این دو رویکرد دیده می‌شود. به لحاظ تاریخی هرچه به عقب برگردیم بیشتر شاهد رویکرد ایجابی و برعکس هرچه به سمت دنیای معاصر بیاییم، رویکرد سلبی را مشاهده خواهیم کرد. به‌خصوص از دوره مدرنیسم و ورود گفتمان حقوق بشر، کرامت انسانی، حقوق شهروندی، آزادی و ... رویکرد سلبی بیشتر مطرح شده است؛ اما این بدین معنا نیست که رویکرد ایجابی در نظام‌های دموکراتیک و آزادی‌خواه اصلاً مطرح نباشد؛ بلکه نظام‌های دموکراتیک هم به دنبال حفظ حقوق شهروندان و متهمین بوده و هم دغدغه تأمین عدالت، امنیت و جبران خسارت بزه‌دیده را دارند.

مسئله اساسی این است که متولیان سیاست‌کیفری افغانستان در پرتو نظام حقوقی اسلام، از یک سو با به رسمیت شناختن ارزش‌های مدرن چون: دموکراسی، حقوق بشر و شهروندی، آزادی‌های عمومی، در مقام پاسخ‌دهی غیرکیفری (تقنینی، قضایی و اجرایی) به جرم، چه رویکردی را اتخاذ نموده‌اند و از سوی دیگر، رویکرد تعریف شده به چه میزان با ارزش‌های بومی و

فرهنگی این کشور مورد سنجش علمی قرار گرفته است و در مجموع ره‌آورد آن چه می‌تواند باشد. با در نظر گرفتن این نکته که نظام پاسخ‌دهی غیرکیفری جرم با محوریت دو مبنای اسلامی و ارزش‌های مدرن حقوق موضوعه بشری تدوین یافته است؛ اما سیاست کیفری قضایی در امر پاسخ‌دهی به جرم، به خصوص پاسخ‌های غیرکیفری که از آن تحت عنوان تدابیر تأمینی نیز یاد می‌شود، آنچنان که باید، نبوده است؛ بلکه در مواردی چون: مبارزه با جرایم و انحرافات، کاهش آمار جرایم، پیشگیری از آن و ... ناکارآمد به نظر می‌رسد. نوشتار حاضر از طریق بررسی قوانین موجود در نهادهای عدلی - قضایی کشور به دنبال علت‌یابی موضوع و ارائه راهکارهای علمی برای بیرون رفت از چنین وضعیتی بوده است. این نوشتار در سه بخش با محوریت مبانی نظری پاسخ‌دهی غیرکیفری، چالش‌های اساسی این نوع پاسخ‌ها و ارائه راهکارها جهت انسجام و کارآمد شدن هرچه بیشتر نظام پاسخ‌دهی غیرکیفری سامان یافته است.

۱- سیاست کیفری^۳

اصطلاح «سیاست کیفری» متشکل از واژه‌های «سیاست» و «کیفری» است. از سیاست،^۴ معانی متعددی ارائه می‌شود؛ مواردی چون: «هنر استفاده کردن از امکانات»، «حکومت کردن برای انسان‌ها»، «مبارزه برای قدرت»، «توزیع آمرانه ارزش‌ها».^۵ سیاست، علم اداره و تدبیر مُدُن (شهرها) یا کشورهاست که ماهیت آن، چاره اندیشی برای اداره کردن جامعه است.^۶

کیفر در لغت به معنای عقوبت، مجازات، جزا، تنبیه و ... آمده است و در اصطلاح، عبارت است از «ایجاد ضرر و درد و رنج عمدی نسبت به کسی است که مرتکب اقدام غیر قانونی شده است». مجازات از سوی دیگر، متضمن این نکته است که شخصی دیگر دارای حق اعمال قدرت مشروع جهت ایجاد چنین درد و رنجی نسبت به دیگری است.^۷

سیاست کیفری اصطلاحی است که هم‌زمان با پیدایش جرم‌شناسی وارد ادبیات حقوق کیفری شده است و می‌توان آن را از ابتکارات علم جرم‌شناسی تلقی کرد. سیاست کیفری عبارت

3. Penal Policy

4. Policy

۵. عبدالرحمن، عالم، بنیادهای علم سیاست، (تهران: نشر نی، ۱۳۸۶) ۲۹-۳۰.

۶. سید محمدرضا، احمدی طباطبایی، اخلاق و سیاست (رویکرد اسلامی و تطبیقی)، (تهران: دانشگاه امام صادق(ع)،

۱۳۸۷)، ۵۳.

7. David Scott, *Penology* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2008), 17-18.

از مجموعه قوانین و تدابیر کیفری مدونی که قانون‌گذار آنها را برای پیشگیری از جرم و تأمین امنیت و آسایش عمومی مردم، اجرای عدالت کیفری، اصلاح و تربیت مجرمین پیش‌بینی کرده به اجرا گذاشته است.^۸ فن لیست، از متخصصان حقوق جزا و استاد دانشگاه ماربورگ آلمان در مورد سیاست کیفری معتقد بود که: «سیاست کیفری مجموع مقررات و معیارهایی است که سعی می‌نماید با توجه به شرایط تاریخی، فرهنگی و اجتماعی هر جامعه بهترین فرضیه‌ها و تئوری‌های حقوق کیفری را ارائه دهد.^۹ برخی از سیاست کیفری، تحت عنوان «علم کیفرگذاری برای جرایم مختلف»^{۱۰} یاد می‌کند؛ بنابراین می‌توان اذعان نمود که سیاست کیفری به‌عنوان یک استراتژی و راهبرد مبارزه با جرم تحت صور گوناگون، با کاربرد ابزار مختلف و معطوف به اهداف مشخص و دقیق طراحی شده و در قالب حقوق کیفری به منصفه اجرا گذاشته می‌شود؛ به عبارت دیگر سیاست کیفری یک کشور عبارت است از: مجموع تدابیر و روش‌های رسمی و سنجیده شده‌ای است که توسط حکومت به‌عنوان واکنش در برابر جرم و پدیده‌های مجرمانه اتخاذ می‌شود.

۱-۱- پاسخ‌های غیر کیفری

پاسخ‌های غیر کیفری تدابیر غیر کیفری هستند با ویژگی‌های اصلاحی، درمانی، حمایتی و ناتوان سازی مجرم که در واکنش علیه جرم و بزه‌کاری به‌کار گرفته می‌شود. پاسخ‌های غیر کیفری در غالب کشورها و نظام‌های حقوقی تحت عنوان تدابیر تأمینی یاد می‌شود که عبارت از واکنش حمایتی و پیشگیرانه است که یکی از دو شکل واکنش اجتماعی علیه جرم محسوب می‌شود. این واکنش حمایتی پیشگیرانه متضمن درمان و اصلاح مجرمی است که در حالت خطرناک به سر می‌برد؛ یعنی حالتی که احتمال ارتکاب جرایم را توسط او جدی می‌کند.^{۱۱} در تعریف دیگری آمده است: «اقدامات تأمینی یک سلسله تدابیر پیشگیرانه ناشی از واکنش جامعه برای جلوگیری از تکرار جرم از سوی مجرمان خطرناک است که بنابه حکم قانون از جانب دادگاه رسیدگی کننده اتخاذ و در باره آن‌ها اعمال می‌گردد».^{۱۲} کدجزای افغانستان در ماده ۱۸۴ تدابیر تأمینی را چنین

۸. عباس، باغبان زاده، «سیاست کیفری عوام‌گرا در جرایم خشونت آمیز»، مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه، ۳، ۲ (۱۳۹۶)، ۴۸.

۹. فائزه عظیم زاده اردبیلی، ساره حسایی، «سیاست جنایی و تطور مفهومی آن»، فصلنامه تعالی حقوق، ۴، ۱۵ (۱۳۹۰)، ۱۱۵.

۱۰. جاوید، صلاحی، کیفرشناسی، چاپ سوم، (تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۲)، ۴۴.

۱۱. برناربلک، کیفرشناسی؛ ترجمه: نجفی ابرندآبادی، حسینعلی، چاپ ششم، (تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۷)، ۷۳.

۱۲. ناصر، قاسمی، اقدامات تأمینی و تربیتی در حقوق کیفری ایران، (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۷۴)، ۱۳.

تعریف نموده است: «تدابیر تأمینی عبارت از اقداماتی است که از طرف محکمه ذیصلاح، جهت تربیت یا اصلاح متهم یا محکوم، انطباق مجدد وی به حیات اجتماعی یا جلوگیری از وقوع و تکرار جرم با نظر داشت حالت خطرناک بودن متهم یا محکوم اتخاذ و در فیصله ذکر می‌گردد»؛ بنابراین می‌توان اذعان نمود که ویژگی‌های بارز تدابیر تأمینی عبارت از: (غیرکیفری بودن، جنبه اصلاحی و درمانی داشتن، توجه به خصوصیات فردی مجرم، برای حالات خطرناک و آینده نگری) هستند.

۱-۲- حالت خطرناک

مفهوم حالت «خطرناک»^{۱۳} در قرن نوزدهم و بر مبنای ضرورت تأمین دفاع اجتماعی توسط نظریه پردازان مکتب تحقیقی به وجود آمد. «حالت خطرناک حالتی است که در اثر اقتران عوامل جرم زا و تأثیر آن در عده افراد، آنان را در مظان ارتکاب جرم قرار می‌دهد».^{۱۴} این عوامل جرم‌زا می‌تواند عامل زیستی، روانی یا اجتماعی داشته باشد. کد جزای افغانستان در تبیین حالت خطرناک متهم و مجرم در بند ۲ ماده ۱۸۵ چنین مقرر می‌دارد: «حالت متهم یا محکوم وقتی علیه منافع و مصالح اجتماع خطرناک پنداشته می‌شود که از رویه او در حال و گذشته و یا از حالات و علل ارتکاب جرم، احتمال قوی وقوع جرم متصور باشد». حالت خطرناک از مقوله‌های ذهنی حقوق کیفری است که دارای مفهوم گسترده و مصادق متعدد است. به طور نمونه؛ تشخیص حالت خطرناک، اندازه‌گیری میزان آن و نیز دسته‌بندی انواع خطر برای تعیین پاسخ کیفری مناسب نسبت به مجرمان خطرناک، از مشکلات اصلی حقوق کیفری امروز تلقی می‌شود؛ براین اساس، برخی در مفهوم‌سازی از خطر، آن را به خطر ملایم و خطر حتمی دسته‌بندی نموده و برای هر یک مصادیقی را بیان کرده است.^{۱۵} با توجه به مفهوم ابهام آمیز حالت خطرناک و تضییق معنای آن، برخی آن را «مجموعه ویژگی‌ها و خصائص فرد اعم از ذاتی و یا اکتسابی می‌داند که احتمال ارتکاب جرم را در آینده بالا می‌برد».^{۱۶}

13 . Dangerousness

۱۴. حفیظ الله، دانش، جزا شناسی، چاپ دوم، (کابل: انتشارات مستقبل، ۱۳۸۹)، ۸۶.

۱۵. نک: عبدالعلی، توجهی، ابراهیم زارع، «سابقه محکومیت کیفری به عنوان جلوه از "حالت خطرناک" و کاربست آن در مجازات‌های جایگزین حبس»، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۶، ۱۷ (۱۳۹۸)، ۵.

See: John Pratt and Mark Brown, *Dangerous Offenders: Punishment and Social Order* (London: Psychology Press, 2000), 90-130.

۱۶. سودابه، رضوانی، مفهوم خطرناکی در گستره علوم جنایی، (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۶)، ۱۱.

برای تشخیص حالت خطرناک دیدگاه حقوق جنایی و جرم‌شناسی متفاوت است. از نظر جرم‌شناسی بروز حالت خطرناک لزوماً منوط به وقوع جرم نبوده و این حالت گاهی قبل از وقوع جرم نیز بروز می‌نماید. از این دیدگاه اعمال تدابیر تأمینی قبل از وقوع جرم و بعد از بروز این حالت مجاز شمرده می‌شود؛^{۱۷} اما از نظر حقوق جنایی اعمال تدابیر تأمینی قبل از وقوع جرم قصاص قبل از جنایت شمرده شده و مجاز دانسته نمی‌شود. نشانه‌هایی از توجه قانون‌گذار افغانستان به این مفهوم و درج «حالت خطرناک» در قوانین کشور دیده می‌شود؛ اما نکته مهم این است که کدجزای افغانستان متأثر از دیدگاه دوم بوده و به‌کارگیری تدابیر تأمینی را مشروط به وقوع جرم دانسته و اجرای آن را قبل از وقوع جرم مجاز ندانسته است (کد جزا، بند ۱ و ۲ ماده ۱۸۵).^{۱۸}

۲- مبانی نظری پاسخ‌های غیرکیفری

با تراکم جمعیت کیفری زندان‌ها و مواجهه با چالش «ازدحام در زندان» و از سوی دیگر عدم کارایی مجازات زندان به دلیل بالا بودن هزینه‌های آن و فایده‌مندی کم، غیر انسانی بودن زندان، مشکلات سخت افزاری، نا امن بودن و شکست نظام اصلاح و در مان.^{۱۹} همچنین آثار ناگواری که بر بزهکار تحمیل می‌کند در زمینه‌های بهداشتی (انتقال بیماری‌های مسری)، جرم شناختی (تکرار جرم و اعتیاد)، اخلاقی (به لحاظ تورم جمعیت در محابس) و اجتماعی (انقطاع شغلی و خانوادگی).^{۲۰} تلاش‌های بسیاری در زمینه‌های مختلف برای گریز از اعمال آن صورت گرفت که یکی از آنها حرکت به سوی پاسخ‌های غیرکیفری (مجازات‌های جایگزین حبس)^{۲۱} یا مجازات‌های اجتماع محور)^{۲۲} بوده است؛^{۲۳} بنابراین، با کمرنگ شدن سیاست تمرکز به پاسخ‌دهی کیفری به خصوص مجازات زندان به‌عنوان مهم‌ترین پاسخ به بزه‌کاری، از نیمه دوم قرن ۱۹ به بعد پاسخ‌های غیرکیفری در قالب جایگزین‌های حبس به وجود آمد. امروزه در بسیاری

۱۷. سید محمود میرخلیلی، «باز پژوهشی تجری در آموزه‌های اسلامی با نگاه به حالت خطرناک از منظر جرم‌شناسی»، دو فصلنامه حقوق تطبیقی، ۱۹، ۸۵، (۱۳۸۹)، ۴۱.

۱۸. بند ۱ ماده ۱۸۵: «محکمه وقتی به تدابیر پیشینی شده این قانون حکم می‌نماید که ثابت گردد محکوم علیه مرتکب عملی گردیده است که به حکم قانون جرم دانسته و حالت متهم یا محکوم، بر منافع و مصالح اجتماع، خطر پنداشته شود.

19. Peter Evans, *Prison Crisis* (London: George Allen & Unwin, 1980), 12-20.

۲۰. علی حسین، نجفی ابرندآبادی، «کیفرهای جامعه مدار»، دیباچه در: بولک، برنار، کیفرشناسی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ هشتم، تهران، مجد، (۱۳۹۱)، ۲.

21. Alternative imprisonment

22. Community imprisonment

۲۳. عبدالعلی، توجهی، ابراهیم زارع، پیشین، ۴.

از نظام‌های سیاست کیفری کشورها، پاسخ‌های کیفری به‌خصوص زندان به‌عنوان آخرین راه چاره به‌کار گرفته می‌شود.

مراد از مبانی نظری در این نوشتار، آن دسته از مصالح، ارزش‌ها و حقایق است که در تعریف، به رسمیت شناختن و به‌کارگیری پاسخ‌های غیرکیفری نقش بنیادین دارد. پاسخ‌های غیرکیفری یا تدابیر تأمینی از یافته‌های علم جرم‌شناسی و به‌خصوص مکتب پوزیتویستی است که به منظور از بین بردن «حالت خطرناک» و پیشگیری از ارتکاب جرم به وجود آمد و از اواخر قرن نوزدهم مورد توجه بسیاری از نظام‌های جزایی قرار گرفت.^{۲۴} مبانی نظری پاسخ‌های غیرکیفری یا تدابیر تأمینی در کد جزا را می‌توان ناشی از آموزه‌های دینی و حقوق موضوعه بشری دانست. بررسی مقدمه قانون اساسی و ماده‌های ۳ و ۷ آن به خوبی نشانگر این مدعا است.^{۲۵} به‌طور نمونه ماده ۳ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «در افغانستان هیچ قانونی نمی‌تواند مخالف معتقدات و احکام دین مقدس اسلام باشد». بر اساس این ماده قانونی، یکی از مبانی مهم قانون و قانونگذاری در افغانستان، آموزه‌های دینی و به‌خصوص فقه اسلامی است. از سوی دیگر، ماده ۷ قانون چنین مقرر می‌دارد: «دولت، منشور ملل متحد، معاهدات بین‌الدولی، میثاق‌های بین‌المللی که افغانستان به آن ملحق شده است و اعلامیه جهانی حقوق بشر را رعایت می‌کند». این ماده قانونی نشان دهنده این است که قانون‌گذاری در زمینه‌های مختلف باید در چارچوب موازین حقوق بین‌الملل و معاهدات بین‌المللی صورت گیرد که بخشی از آن، مسایل حقوق کیفری و نظام پاسخ‌دهی را در بر می‌گیرد. همچنان‌که مطالعات و تحقیقات دهه‌های اخیر در کشور در زمینه دانش جرم‌شناسی و ورود آن به سیستم عدالت کیفری و حقوق جنایی را نیز نمی‌توان نادیده انگاشت. بدین ترتیب، به‌کارگیری هرگونه تدابیر و پاسخ‌دهی به جرم باید در پرتو تمسک به آموزه‌های دینی و داده‌های مدرن علمی تعریف و تبیین گردد. در پرتو پیشرفت علوم و تکنولوژی، ابزارها و امکاناتی در اختیار بشر قرار گرفته است که با توسل به آن می‌توان نظام عدالت کیفری را یاری کرد.

در عصر کنونی، مجرمین با ابزارها و شیوه‌های جدید دست به ارتکاب جرم می‌زنند؛ نظام عدالت کیفری و سیاست کیفری کشورها نیز بایستی متناسب با آن به روز گردیده و با امکانات

۲۴. جمعی از نویسندگان، شرح کدجای افغانستان، (کابل: بنیاد آسیا، ۱۳۹۸)، ۵۳۵.

۲۵. ماده ۷ قانون اساسی: «دولت منشور ملل متحد، معاهدات بین‌الدول، میثاق‌های بین‌المللی که افغانستان به آن ملحق شده است و اعلامیه جهانی حقوق بشر را رعایت می‌کند».

عصری برای مقابله با جرم و تأمین عدالت در جامعه قدم بردارد. حقوق جنایی افغانستان که مبتنی بر فقه اسلامی و متأثر از داده‌های مدرن حقوق بشری است، در روند تحول خود از مکاتب و دیدگاه‌های جرم‌شناسی نیز بهره‌مند گردیده و از آن برای بهبود حقوق جنایی و سیستم عدالت کیفری در امر مبارزه با جرم استفاده نموده است. رهیابی این‌گونه تدابیر و اقدامات در حقوق جنایی افغانستان بعد از گسترش اندیشه حقوق بشری و جرم‌شناختی و تغییر نگرش نسبت به جرم و مجرم، اتفاق افتاده است. از دید جرم‌شناسی مجرم یک بیمار اجتماعی است که نیاز به درمان دارد یا یک شخص مسلوب‌الاراده‌ای است که مقهور اجتماع عوامل مختلف زیستی، اجتماعی، روانی و محیطی است؛ بنابراین واکنش اجتماعی در برابر او باید متضمن درمان، اصلاح، تربیت، رفع مشکلات و نیازمندی‌های مشروع او، اعتلای سطح فرهنگ و آگاهی مجرمین باشد. همین دید نسبت به مجرم مبنای نظری پاسخ‌های غیرکیفری را در کدجزا تشکیل می‌دهد؛ بنابراین پاسخ‌های غیرکیفری حقوق جنایی افغانستان که متأثر از مبانی دینی و نظری است، نیازمند مطالعه دقیق علمی - کاربردی بوده و مطابقت آن با ارزش‌های بومی - فرهنگی، در کارکرد آن نقش اساسی خواهد داشت. به باور این نوشتار یکی از چالش‌های بنیادین در مسیر اعمال و اجرای پاسخ‌های غیرکیفری در افغانستان، عدم بررسی تطبیقی مبانی آن با ارزش‌های بومی - فرهنگی مردم این جغرافیا، عوام‌گرایی کیفری و عدم فرهیختگی دستگاه قضایی است.

۳- چالش‌های اساسی پاسخ‌های غیرکیفری

چنین به نظر می‌رسد که ناکارآمدی و عدم انسجام نظام پاسخ‌دهی به جرم در افغانستان به‌خصوص پاسخ‌های غیرکیفری به جرم ناشی از یک‌سری مشکلات و چالش‌های است که ذیلاً بررسی می‌گردند.

۳-۱- عدم توجه دینی - فرهنگی

به کارگیری پاسخ‌های غیرکیفری یا تدابیر تأمینی در برابر حالات خطرناک افراد و پیشگیری از وقوع جرم حاصل مطالعات و اندیشه‌های جرم‌شناسی است که در پی ناکارآمدی حقوق جنایی سنتی و در راستای بهبود سیاست کیفری مدرن بوجود آمده است. امروزه در غالب کشورهای جهان از پاسخ‌های غیرکیفری به‌عنوان تدابیر و اقدامات پیشگیرانه از وقوع یا تکرار جرم و همچنان از بین بردن حالات خطرناک استفاده می‌شود؛ اما در نظام‌های اقتدارگرا و ایدئولوژیک که نمونه بارز آن حکومت‌های دینی است، باید تمامی اقدامات و پاسخ‌دهی‌ها اعم از کیفری و

غیرکیفری مبتنی بر ایدئولوژی یا ارزش‌های مورد پذیرش حکومت باشد. هرگونه تدبیر یا راهبردی که مبنای دینی نداشته باشد در چنین حکومت‌هایی قابل اعمال نخواهد بود. به نظر می‌رسد گفتمان غالب در باب علوم دینی در افغانستان مبتنی بر رویکرد «دایره‌المعارفی» که براساس آن تمام علوم را باید از کتاب و سنت اخذ نمود و «رویکرد تهذیب و تکمیل علوم» که با نظر به اندیشه اسلامی در پی پیراستن علوم متداول از ناخالصی‌ها و انحرافات است، باشد.^{۲۶} در گفتمان رایج سنتی پیرامون سیاست کیفری اسلامی، مبنای سیاست کیفری همانا متون دینی سنتی است؛ از این رو، حقوق جنایی و سیاست کیفری افغانستان که مبتنی بر آموزه‌های دینی بوده و مهمترین منابع حقوق، به‌خصوص حقوق جنایی «شریعت اسلامی»^{۲۷} است، بایستی هرگونه اقدامات و تدابیری که برای مبارزه با جرم و بزه‌کاری به‌کارگرفته می‌شود، برگرفته از منابع شرعی باشد در غیر این صورت قابلیت اجرایی پیدا نمی‌کند. ماده ۱۳۰ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «... هرگاه برای قضیه‌ای از قضایای مورد رسیدگی، در قانون اساسی و سایر قوانین حکمی موجود نباشد، محاکم به پیروی از احکام فقه حنفی و در داخل حدودی که این قانون اساسی وضع نموده، قضیه را به نحوی حل و فصل نمایند که عدالت را به بهترین وجه تأمین نماید» پاسخ‌های غیرکیفری یا تدابیر تأمینی که مهمترین کارکرد آن مبارزه با حالات خطرناک افراد حتی در مرحله قبل از وقوع جرم و برای پیشگیری از جرایم احتمالی در آینده است، در حقوق جنایی و سیاست کیفری افغانستان که مبتنی بر آموزه‌های دینی و فقه حنفی است، به این معنا به رسمیت شناخته نشده است و تنها کارکرد آن در مرحله بعد از وقوع جرم و برای پیشگیری از تکرار آن است.^{۲۸} مسئله اساسی که مطرح می‌شود این است که براساس ماده ۱۸۵ کد جزا تنها مرجعی که می‌تواند از تدابیر تأمینی استفاده نماید قاضی است و هیچ مرجع یا مقام دیگر چنین صلاحیتی را ندارد. مرجع انحصاری حکم‌کننده تدابیر تأمینی «محکمه» است، نه تنها که این تدابیر توسط محکمه، بلکه در حکم محکمه نیز ذکر شود. شرط اساسی دیگر در استفاده از تدابیر تأمینی ارتکاب جرم از سوی مجرم است؛ از این رو، قبل از وقوع جرم نمی‌توان حتی نسبت به شخصی که حالت خطرناک دارد، از تدابیر تأمینی استفاده کرد؛ به عبارت دیگر می‌توان اذعان نمود که در سیاست کیفری مبتنی بر

۲۶. مهدی، خاقانی اصفهانی و محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی، «نقد رویکردهای موجود در حوزه سیاست جنایی اسلامی؛ با تأکید بر اقتضائات توسعه نظریه پردازی علم دینی بومی»، مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی ۴۶، ۱ (۱۳۹۲)، ۳۳.

۲۷. ماده ۳ قانون اساسی افغانستان

۲۸. بندهای ۱ و ۲ ماده ۱۸۵ کدجزای افغانستان.

آموزه‌های دینی، محور اصلی جرم بوده نه شخصیت مجرم، در حالی که امروزه در کنار توجه به جرم، چگونگی شخصیت مجرم، اوضاع و احوال حاکم بر وقوع جرم نیز نقش اساسی داشته و انتخاب نوع پاسخ‌دهی و میزان آن متناسب با شرایط مذکور در نظر گرفته می‌شود. از نظر جرم‌شناسی عوامل شخصی نظیر تجربیات خاصی که اشخاص در محیط خانواده و سایر نهادهای اجتماعی داشته‌اند، خصوصیات روان‌شناختی، سطح تحصیلات، فرهنگ و ایدئولوژی خاص در رفتار افراد مؤثر و موجب تمایز انسان‌ها است.^{۲۹} افراد در برابر عوامل گوناگون محیط خارج واکنش مشابه نشان نمی‌دهند، بلکه واکنش آنها متناسب با شخصیت و نمایانگر تجربیات مختلف زندگی و ساخت اصلی سرشت، دستگاه اعصاب و مغز آنها است.^{۳۰} به نظر می‌رسد چنین برداشتی از پاسخ‌های غیر کیفری یا تدابیر تأمینی برای حالات خطرناک مجرم بعد از وقوع جرم و تنها در راستای پیشگیری از تکرار جرم کافی نبوده، بلکه باید نسبت به حالات خطرناک قبل از وقوع جرم و پیشگیری از وقوع جرم نخستین نیز مورد توجه باشد. بند ۱ ماده ۱۸۵ کدجزا چنین مقرر می‌دارد: «محکمه وقتی به تدابیر تأمینی پیش شده این قانون حکم می‌نماید که ثابت گردد محکوم‌علیه مرتکب عملی گردیده است که به حکم قانون جرم دانسته شده و حالت متهم یا محکوم، بر منافع و مصالح اجتماعی، خطر پنداشته شود». بر اساس این ماده قانونی تا زمانی که کسی مرتکب عملی نشده باشد ولو اینکه حالت خطرناک داشته باشد، نمی‌توان برای پیشگیری از به فعلیت رسیدن حالت خطرناک آن از اقدامات تأمینی پیشگیرانه استفاده نمود. با این حال برای حالات خطرناک افراد و پیشگیری از جرایم احتمالی هیچ‌گونه تدابیر قانونی و رسمی وجود ندارد و این خود نشان دهنده کاستی و ناکارآمدی سیاست کیفری در این زمینه تلقی خواهد شد. از سوی دیگر اینکه محکمه مرجع انحصاری استفاده از تدابیر تأمینی و آن هم در مرحله بعد از وقوع جرم و برای پیشگیری از تکرار جرم در آینده شناخته شده است، خود نشان دهنده وضع محدودیت نسبت به سیاست‌ها و تدابیر پیشگیرانه است؛ زیرا لازمه ورود محکمه و حکم به تدابیر تأمینی ارتکاب جرم قبلی و ترتیب جلسه محکمه است؛ بنابراین، نمی‌توان قبل از وقوع جرم و در غیر از حکم محکمه تدابیر پیشگیرانه‌ای را به کار بست. در حالی که سیاست‌های پیشگیرانه‌ای که در

۲۹. محمد جعفر حبیب زاده، حامد رحمانیان، «بسترهای بروز ابزارگرایی کیفری»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۲۰۱ (۱۳۹۲)، ۱۹.

۳۰. پرویز صانعی، حقوق و اجتماع (رابطه حقوق با عوامل اجتماعی و روانی)، (تهران: انتشارات طرح نو، ۱۳۸۱)، ۲۵۳.

قالب اقدامات تأمینی ارائه می‌شوند از داده‌های جرم‌شناسی است و برای خنثی‌سازی جرایم احتمالی آینده باید به‌کار گرفته شود، استفاده از آن منوط به وقوع جرم قبلی و منحصر به حکم رسمی دادگاه نخواهد بود، بلکه مراجع دیگری چون: ضابطان قضایی، دادستانی و حتی سایر ادارات انتظامی و اداری در حوزه‌های مربوط خودش باید بتوانند سیاست‌ها و اقدامات پیشگیرانه‌ای را در چارچوب قانون برای خنثی‌سازی حالات خطرناک افراد و پیشگیری از وقوع جرم احتمالی روی دست گیرند. با این وجود می‌توان اذعان نمود که حقوق جنایی افغانستان هنوز هم داده‌های جرم‌شناسی از جمله تدابیر پیشگیرانه و مبارزه با حالات خطرناک را به‌صورت کامل نپذیرفته است و همچنان پیرو حقوق جنایی سنتی است. در حقوق جنایی سنتی استفاده از تدابیر کنشی و پیشگیرانه کمتر مورد توجه بوده و بیشتر به سیاست‌های واکنشی و تنبیهی تأکید می‌شود.

امروزه نقش جرم‌شناسی در ایجاد و تحول راهبردها و شیوه‌های پاسخ‌دهی به جرم و بزه‌کاری غیرقابل انکار است. راهبردهایی چون: تعلیق اجرای مجازات، تعویق صدور حکم کیفری، آزادی مشروط و به‌طور کلی روش‌های فردی‌سازی پاسخ‌های نظام عدالت کیفری از جمله شاخص‌ترین این تأثیرگذاری‌ها به حساب می‌آیند^{۳۱} که خوشبختانه در کد جزای افغانستان هم به رسمیت شناخته شده است. به این ترتیب در نظام‌های حقوقی اکثر کشورها، بسیاری از داده‌های جرم‌شناسی از جمله مبارزه با حالات خطرناک و اقدامات پیشگیرانه برای رفع آن، در عرصه‌های تقنینی راه یافته‌اند و از حالت نظری صرف خارج گردیده و به قاعده‌های حقوقی تبدیل شده‌اند؛ اما در افغانستان به دلیل نویا بودن مباحث و نظریه‌های علمی و جرم‌شناسی در مراکز و نهادهای اکادمیک و دانشگاهی از یک سو و حاکمیت فرهنگ عمومی سنتی و دینی از طرف دیگر، به‌کارگیری داده‌های مدرن جرم‌شناختی به‌طور عام و استفاده از اقدامات پیشگیرانه به‌طور خاص، در نظام حقوقی و عدالت کیفری هنوز هم راه باز نکرده است؛ بنابراین، به نظر می‌رسد که استفاده از این داده‌های مدرن امری ساده و سهل نیست، بلکه نیاز به زمینه‌سازی و فرهنگ‌سازی دارد. باید اذعان نمود که هر نوع تدابیر و پاسخ‌های مدرن و علمی که برای مقابله با جرم و بزه‌کاری در کشورهای پیشرفته دنیا به مرحله اجرا در می‌آیند و موفقیت‌های نیز کسب می‌نمایند، لزوماً به معنای تکرار این موفقیت در کشورهای دیگر نیست؛ از این رو، باید در اتخاذ

۳۱. امیرحسین، نیازپور، «حقوقی سازی یافته‌های جرم‌شناسانه در کتاب اول قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۸، ۷۲ (۱۳۹۴)، ص ۲۳۳.

هرگونه تدابیر و پاسخ‌های مدرن به شرایط، اوضاع و احوال و واقعیت‌های بومی و فرهنگی جامعه دومی نیز توجه شود؛ بنابراین به نظر می‌رسد که بخشی از چالش‌های سیاست کیفری برای مقابله با بزه‌کاری و حالات خطرناک را در زمینه استفاده از پاسخ‌های غیرکیفری و تدابیر تأمینی در همین مسئله باید جستجو کرد.

۲-۳- عوام‌گرایی پاسخ‌های غیرکیفری

عوام‌گرایی کیفری از موضوعات جامعه‌شناسی کیفری و سیاست کیفری به معنای اولویت دادن به برنامه‌ها و پاسخ‌های کیفری مردم پسند، نسبت به برنامه‌های کارشناسی شده، اغلب با تحریک افکار عمومی و تقاضای سختگیری نسبت به مجرم شکل می‌گیرد.^{۳۲} ظهور و بروز سیاست کیفری عوام‌گرا مستلزم شرایط خاصی است. معمولاً در جوامع سنتی و جامعه‌ای که ساختار مناسب جامعه مدنی وجود ندارد، احتمال رشد عوام‌گرایی بالا است. از ویژگی‌های بارز جوامع سنتی، سنت‌گرایی و مقابله با پدیده‌های مدرن و مستحدثت به دور از هرگونه سنجش عقلانی و علمی است. در سیاست کیفری عوام‌گرا، پاسخ‌دهی به جرم (چه پاسخ‌های کیفری یا غیرکیفری) نیز عوام‌گرا بوده و بیشتر جنبه نمایشی و احساسی دارد تا جنبه علمی و منطقی. پاسخ‌دهی به جرم از این منظر با احساس عدالت جامعه ارتباط می‌یابد. این نوع پاسخ‌ها توان مقابله مؤثر و بنیادین با بزه‌کاری را نداشته، بلکه کم‌هزینه‌تر و در دسترس‌تر است. جامعه سنتی افغانستان نیز در بسیاری از موارد در برابر پدیده‌های مدرن و نو واکنش نشان داده و بر ارزش‌های سنتی و بومی خویش تأکید می‌نماید. یکی از نمونه‌های بارز این امر را می‌توان در عرصه حقوقی-سیاسی مشاهده نمود؛ در طی مدت دو دهه گذشته در افغانستان پدیده‌های جدید مانند دموکراسی، حقوق و آزادی‌های شهروندی، جامعه مدنی و موضوعات حقوق بشری و ... به رسمیت شناخته شده بود؛ اما به دلیل اینکه بخشی از مردمان این سرزمین معتقد به آن ارزش‌ها نبودند، بلکه آنها را در مخالفت با ارزش‌های فرهنگی - بومی خویش می‌دانستند؛ از این رو، به شکل احسن در افغانستان نهادینه نگردیده و جامه عمل نپوشید. همین تحلیل را می‌توان نسبت به پاسخ‌های غیرکیفری و تدابیر تأمینی ارائه نمود که از نوآوری‌های دانش جرم‌شناسی است و امروزه در سیاست‌های کیفری اکثر کشورها مورد استفاده قرار می‌گیرند. با وجود اینکه در قوانین

۳۲. مهدی، شیدائیان، جواد رجبی سلمان، «بزه‌دیده و عوام‌گرا شدن سیاست کیفری»، حقوق جزا و سیاست جنایی، ۱، ۲.

جزایی افغانستان پاسخ‌های غیرکیفری در قالب تدابیر تأمینی و حمایتی به رسمیت شناخته شده است (کدجزا، مواد ۱۸۴ و ۱۸۵)، اما در مقام عمل و اجرا هنوز هم به شکل شایسته و بایسته تطبیق نمی‌گردد.

در پی ارتکاب بخشی از جرایم با جریحه دار شدن احساسات عمومی و تشویش عواطف مردم، دستگاه پلیسی - قضایی اغلب سیاست‌های سختگیرانه را بر متهمان به‌کار می‌گیرند. این نوع تدابیر که اغلب مقطعی و به دور از سنجش عقلانی است، تحت تأثیر افکار عمومی و مطابق میل مردم و بزه‌دیده صورت می‌گیرد. یکی از دلایلی که به نظر می‌رسد موجب رویکرد عوام‌گرایی پاسخ‌دهی در جوامع سنتی می‌شود این است که در این نوع جوامع در غالب موارد جرم یا بزه‌کاری که اتفاق می‌افتد نزد اکثریت مردم بزه‌دیده، بی‌گناه مطلق دانسته شده و مجرم مطلقاً گناه‌کار و مستوجب سزادهی پنداشته می‌شود. چنین اندیشه‌های افراطی در حمایت از بزه‌دیده و بی‌گناه دانستن او به‌صورت مطلق و به دور از تحلیل و بررسی جرم‌شناسانه موضوع، سبب عوام‌گرایی سیاست کیفری به‌طور عام و استفاده از پاسخ‌های شدید کیفری در قبال مجرم به‌طور خاص می‌گردد. اگر در پی ارتکاب جرم، جامعه نا امن شود یا بدون ایجاد نا امنی واقعی، مردم احساس نا امنی کنند، اغلب احساس مسئولیت و مشارکت عمومی درباره جرم و نا امنی بالا می‌رود. متصدیان امور نیز در واکنش به خواست مردم مبنی بر تأمین امنیت و احساس مسئولیت در برابر تقاضای عمومی و از همه مهمتر برای حفظ موجودیت خود و جلب بیشتر آرای مردم، اقدامات سریع را روی دست می‌گیرند و برای اعاده آرامش عمومی در جامعه به هر نوع اقدامات سرکوبگریانه دست خواهند زد؛ از این رو، هراس عمومی از جرم موجب می‌شود تا متولیان سیاست کیفری از سیاست‌های عوام‌گرایانه برای مقابله با جرم و بزه‌کاری استفاده نمایند.^{۳۳} در افغانستان نیز به دلیل نویا بودن دانش جرم‌شناسی و سیاست جنایی در مراکز اکادمیک از یک سو و استخدام افراد و اشخاص دانش آموخته در مراکز و مدارس علوم دینی در نهادهای عدلی - قضایی به‌عنوان قاضی محکمه از سوی دیگر، سبب شده است تا مراجع قضایی در مقام قضاوت و صدور حکم بیشتر از آموزه‌های فقهی و شرعی استفاده کنند و کمتر به موضوعات جرم‌شناختی و سیاست جنایی بپردازند؛ بنابراین، می‌توان ادعان نمود که عوام‌گرایی پاسخ‌دهی در سیاست کیفری افغانستان بیشتر در مرحله دادرسی و اجرا (کیفردهی) قابل مشاهده است تا مرحله تقنین

و کیفرگذاری. به‌طور نمونه به چند فقره اختطاف^{۳۴} در شهر هرات^{۳۵} می‌توان اشاره کرد که موجب هراس عمومی بین مردم و تشویش اذهان عامه شده، احساس نا امنی به شدت بالا رفته و این سبب شد تا متصدیان حکومت طالبان برای واکنش به مردم و خاموش کردن التهابات جامعه و احساس نا امنی، عکس‌العمل نشان دهند و بیش از آنکه صحبت از بررسی علل و عوامل چنین جرم خشونت باری شود و بدون اینکه کمترین ارزیابی علمی - کارشناسی در این زمینه انجام گیرد، بلافاصله از دستگیری و اعمال مجازات سنگین چون اعدام خبر داده شد. اعمال این نوع کیفرها و پاسخ‌ها به جرم و مجرم، بیشتر اجرای نمایش قدرت، دیده شدن و کسب مشروعیت و مقبولیت است و رساندن این پیام به مردم که دولت حافظ منافع، جان و مال و ناموس شماست. در حالی که لازمه دادرسی عادلانه و اعمال پاسخ‌دهی منصفانه رعایت اصول و معیارهای لازم الرعایه حقوقی و قانونی (اصل قانونی بودن، اصل تساوی، اصل شخصی، ...) است که قانون اساسی افغانستان و قوانین عادی چون: کد جزا و قانون اجرات جزایی آنها را به رسمیت شناخته‌اند. یکی از پیامدهای عوام‌گرایی سیاست کیفری در حوزه پاسخ‌دهی به جرم که در واقع به دنبال کنترل احساسات جریحه‌دار شده بزه‌دیده‌گان و مردم پس از وقوع جرم است تا احقاق حق و اجرای عدالت، واکنش فوری و به دور از رعایت اصول و معیارهای قانونی است که صورت می‌گیرد.

۳-۳-۳- عدم فرهیختگی قضایی

برای تطبیق و پیشبرد هر برنامه اجتماعی در کنار وضع و تصویب قوانین و مقررات، منابع مالی، تجهیزات و امکانات مادی، پرسنل یا نیروی انسانی آموزش دیده، فنی و مسلکی نیز از نیازهای اساسی تلقی می‌گردد. خصوصاً در امر قضاوت و رسیدگی به دعاوی کیفری، فرهیختگی و کاردانی مقام رسیدگی کننده یک امر بدیهی خواهد بود. نظام پاسخ‌دهی افغانستان در این قسمت نیز با مشکل جدی مواجه بوده و اثر این چالش را به خوبی می‌توان در اوضاع عمومی جرایم

۳۴. ربودن شخص با استفاده از تهدید یا استعمال زور یا انواع دیگر ارعاب یا کاربرد حيله و فریب یا با استفاده از ناتوانی جسمی یا روانی یا تبدیل نمودن نوزاد یا نوزاد دیگر یا دور نمودن طفل از والدین یا سرپرست قانونی وی یا رها نمودن طفل در محل غیر مسکون است.

۳۵. بهار و تابستان سال ۱۴۰۱ طی چندین ماه متوالی اختطاف گران دستگیر شدند و بدون هیچگونه بررسی علمی - کارشناسی و حتی بدون محاکمه و دادرسی در ملا عام به دار آویخته شدند.

۳۶. مواد ۲۲، ۲۶ و ۲۷ قانون اساسی مصوب ۱۳۸۲.

ارتكبابی و آمارهای بلندی از بزه‌کاری‌ها و پرونده‌های کیفری نهادهای عدلی - قضایی، مشاهده کرد. سیاست جنایی هر جامعه‌ای در چهارچوب سیاست عمومی آن جامعه قرار می‌گیرد و چیزی جدا از آن نیست؛^{۳۷} از این رو، سیاست جنایی و به تبع آن سیاست کیفری نیز بخشی از سیاست عمومی بوده و تابع بسیاری از مناسبات و مناقشات رایج در آن حوزه است. افغانستان به دلیل عدم توسعه یافتگی اقتصادی و عدم امنیت و ثبات سیاسی و امنیتی چندین دهه، علاوه بر کمبود منابع اقتصادی و بودجه‌ای، شدیداً به کمبود نیروی انسانی متخصص و فنی در اکثر زمینه‌ها و به‌خصوص در نهادهای عدلی - قضایی نیز بوده است که نمونه‌های آن را می‌توان به قضاتی اشاره نمود که در محاکم ولایات^{۳۸} و شهرستان‌های^{۳۹} مختلف افغانستان با داشتن صرف مدرک لیسانس حقوق یا شرعیات به کرسی قضاوت نشسته و حکم صادر می‌نمایند. در حالیکه قضاوت از مناصبی است که متصدی آن نیاز به اطلاعات گسترده در زمینه‌های مختلف حقوقی، علوم جنایی، روانشناسی، جامعه‌شناسی و ... دارد. قاضی تنها با اتکا به ظاهر قانون، بدون در نظر داشت علوم دیگری که در رسیدگی عادلانه و منصفانه نقش اساسی دارند، نمی‌تواند به وظایف شرعی و قانونی خود عمل نموده و رضایت اصحاب دعوا را کسب کند.^{۴۰} امروزه قضات تنها نقش حکم یا داور را به‌عنوان یک شخص بی‌طرف بازی نمی‌کنند، بلکه از حق تحصیل دلیل برخوردار هستند. برای هیچ حقوق‌دان و مجری عدالتی پوشیده نیست که در برخی موارد از لازمه یک حکم عادلانه و دادرسی منصفانه تحصیل دلیل به‌واسطه خود قاضی است، بدون اینکه اصل بی‌طرفی قضایی مخدوش گردد. یکی از آسیب‌های عدم فرهیختگی قضایی در باب تفسیر و تطبیق قوانین خود را نمایان خواهد کرد. به‌طوری که تفسیر قانون نیازمند تخصص و تجارب کافی و آشنایی با علوم مرتبط در حوزه قضایی است. قاضی که از تخصص کافی برخوردار نباشد قطعاً در مقام تفسیر و تطبیق قوانین دچار مشکل شده و موجب اطاله دادرسی و نارضایتی مردم از دستگاه قضایی می‌شود.^{۴۱} جرم‌شناسی یکی از بخش‌های مهم و کاربردی علوم جنایی است که

۳۷. کرسین، لازرز، در آمدی بر سیاست جنایی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ دوم، (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۰)، ۵۳.

۳۸. استان‌ها

۳۹. ولسوالی‌ها

۴۰. رضاوصالی محمود و دیگران، گزارش «قاضی مجری عدالت نه ماشین اجرای قانون»، قضاوت، ۶۰ (۱۳۸۸)، ۴.

۴۱. علی شفاهی و محمدباقر گریلی، «ناسازگاری سیاست جنایی تقنینی و قضایی افغانستان در مورد جرایم علیه خانواده»، مطالعات فقه اسلامی و مبنای حقوق، ۱۷، ۴۷ (۱۴۰۲)، ۲۰۵.

امروزه فراگیری آن برای قضات و سایر دست اندرکاران حوزه قضایی ضروری می‌نماید. به طوری که متولیان سیاست کیفری در مقام پاسخ‌دهی به جرم خصوصاً در حوزه قضایی باید به این امر توجه داشته باشند. یکی از اهداف بنیادین نظام پاسخ‌دهی به جرم، اصلاح و بازپروری مجرم است. در پرتو این هدف، سامانه نظام پاسخ‌دهی از رهگذر شناسایی نیازهای فردی و محیطی مجرمان و اتخاذ تدابیر مناسب اصلاحی - درمانی، به دنبال بازسازی نظام شخصیتی افراد و در نتیجه کاهش احتمال گرایش دوباره آنان به بزه‌کاری است. تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات در کنار ایجاد تحولات نسبت به صنعت، اقتصاد، تجارت و دیگر عرصه‌ها، علم حقوق را نیز متأثر ساخته است. به موازات این تحولات بنیادین، طبیعی است که حقوقدانان و قضات نیز همانند متخصصین سایر رشته‌ها باید همگام با پیشرفت تکنولوژی، به ارائه ضوابط، اصول و معیارهای حقوقی مدرن مجهز گردند؛ از این رو، به نظر می‌رسد که متولیان امور در نهادهای عدلی - قضایی کشور، بگونه‌ای عمل کنند که زمینه آموزش قضات و سارنوالان (دادستان) کشور را در زمینه‌های مزبور نیز فراهم آورند تا افراد و اشخاصی که در مناصب مختلف نهادهای عدلی - قضایی به خصوص کرسی‌های قضاوت می‌نشینند از سطح فرهیختگی لازم و کافی برخوردار باشند. پاسخ‌های غیرکیفری در قالب انواع تدابیر تأمینی نیز از داده‌های جرم‌شناسی، جامعه‌شناسی جنایی و سیاست جنایی است که به کارگیری آن در حقوق کیفری سنتی نسبتاً جدید و نو تلقی می‌شود؛ بنابراین، ضروری است که متصدیان سیاست کیفری و به خصوص قضات محاکم نسبت به این موضوعات، فرهیختگی لازم را داشته و برای مقابله با برخی از جرایم و حالات خطرناک افراد به آن تمسک نمایند.

۴- راه‌کارهای نهادینه‌سازی پاسخ‌های غیرکیفری

به تعقیب بررسی چالش‌های فراروی پاسخ‌های غیر کیفری در نظام عدالت کیفری افغانستان به‌عنوان علل و عوامل نا کارآمدی آن در سطور گذشته، اکنون به یک‌سری راه‌حل‌ها برای بیرون رفت از این حالت و به‌کارگیری پاسخ‌های غیر کیفری و کارآمد آن پرداخته می‌شود.

۴-۱- فرهنگی - بومی سازی پاسخ‌های غیرکیفری

بومی کردن، فرایندی است ناظر بر سلسله‌کنش‌ها یا عملیاتی که به‌صورت هدفمند انجام می‌شود؛ یعنی آنچه که به ویژگی‌های مکان خاص تعلق دارد با امر محلی مرتبط است. این تعلق

و ارتباط می‌تواند به اشکال مختلف متبلور شود.^{۴۲} مراد از فرهنگ - بومی‌سازی پاسخ‌دهی به جرم، این است که تمسک به هرگونه پاسخ‌ها و روش‌ها برای مقابله با جرم باید محصول فعالیت‌های علمی و براساس فرهنگ، باورها و نیازهای جامعه افغانستان بوده و معطوف به حل چالش‌های این جامعه باشد؛ بنابراین، برای اینکه سیاست پاسخ‌دهی به جرم نتیجه مطلوب داشته و در مواجهه با جرم و بزه‌کاری مؤثر عمل نماید، باید متناسب با فرهنگ و آیین این جامعه طراحی شوند؛ اما در این کشور سیاست جنایی، هنوز به‌عنوان یک رشته علمی جدید مطرح بوده و بومی‌سازی نشده است و همین‌طور بسیاری از پاسخ‌ها و واکنش‌های غیر کیفری که بخشی از این سیاست هستند نیز نهادینه نشده و جنبه عملیاتی نیافته‌اند. این وضعیت سبب تزلزل و تشویش اذهان حقوق‌دانان با سابقه دانش فقهی و حقوق کیفری سنتی در فهم بسیاری از مسائل جدید و از جمله استفاده از پاسخ‌های غیر کیفری در قالب انواع تدابیر تأمینی برای مهار جرم و حالات خطرناک شده است. اندیشه‌ها و برداشت‌های حقوق‌دانان با سابقه فقهی و اندیشمندان حقوق کیفری سنتی، بیشتر متأثر از داده‌های فقهی و مبتنی بر ارزش‌های شریعت اسلامی است؛ از این رو، مواجهه با هر نوع پدیده مدرن و جدید و به‌کارگیری آن به دور از هرگونه تحلیل صرفاً عقلانی و علمی را با این معیارها و سنجه‌ها محک می‌زنند. از سوی دیگر در گفتمان رایج سنتی فقه «عقل» (به مفهوم امر مجرد و نظری) و «خرد جمعی» (نوعی تبلور عقل نظری) محدودیت‌های دارد که راه را برای ایفاء نقش هرچه بیشتر نص در احکام فقه سیاسی (گفتمان سنتی فقه سیاسی) هموار می‌کند. تصور رایج میان غالب فقها هم در گذشته و هم در حال این است که عقل قابلیت تشخیص و درک ملاکات احکام و علل تامه آن را جز در موارد نادر ندارد.^{۴۳} در حالی که بایسته این است در دنیای کنونی که همه روزه شاهد تحولات روز افزون و تولید پدیده‌های جدیدی همگام با مقتضیات عصر در عرصه‌های مختلف علوم و به‌ویژه علم حقوق هستیم، گفتمان غالب در حوزه دینی باید از شکل سنتی آن عبور نموده و به گفتمان مدرن و مطلوب تبدیل شود. به نظر می‌رسد با گفتمان موجود نمی‌توان با بسیاری از پدیده‌های جدید و تازه در حوزه‌های مختلف و همین‌طور در حوزه حقوق کیفری و سیاست کیفری کنار آمد؛ اما با جایگزین ساختن آن با گفتمان مطلوب و مدرن می‌توان برای بسیاری از پدیده‌های مدرن و نو

^{۴۲}. سمیرا تاج خراسانی، غلامحسین مسعود و محسن شکرچی زاده، «نگاه بومی به نظریه کنترل اجتماعی جرم با توجه به مبانی اسلامی - ایرانی»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۰، ۲۰ (۱۴۰۱)، ۳۲۶.

^{۴۳}. مهدی، خاقانی اصفهانی، و محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی، پیشین، ۳۲.

مانند استفاده از پاسخ‌های غیرکیفری و تدابیر تأمینی جایگاهی پیدا نمود و آنها را به کار بست. زمانی که فرهنگ عمومی مردم بر پایه شریعت و آموزه‌های دینی شکل گرفته باشد، تعارض نصوص قانونی با فرهنگ عمومی منجر به واکنش جامعه در مقابل قانون و حتی گاهی در قالب جرم می‌شود.^{۴۴} این تعارض به دو شکل می‌تواند بروز نماید: حالت اول در جایی است که پاسخ‌ها و تدابیری که در دین تعریف شده در قانون موضوعه ارائه نشود. حالت دوم در جایی است که پاسخ‌ها و تدابیری که برای مقابله با جرم در قوانین موضوعه در نظر گرفته می‌شود در آموزه‌های دینی لحاظ نشده باشد. گاهی دین، مذهب و قانون از حیث جرم‌انگاری یک رفتار، ممکن است با یکدیگر یکسان باشند؛ اما واکنش آنها نسبت به رفتار واحد متفاوت باشد که این امر سبب ایجاد ناهماهنگی در پاسخ‌دهی خواهد شد. امروزه به موازات افزایش پیچیدگی‌های جرایم و جنایات، از جمله جرایم سایبری و نقش در حال ازدیاد سیاست‌های جنایی در مدیریت و مهار آن، تحول سیاست کیفری و به‌صورت خاص ارتقا و به روز رسانی قوانین کیفری ضرورتی انکار ناپذیر تلقی می‌شود؛ از این رو، متصدیان سیاست کیفری کشور در راستای عمل به ضرورت مورد اشاره، ضمن تحول و تغییر در رویکرد سیاست کیفری در چارچوب اصول و ارزش‌های فرهنگی - بومی از یک سو و معیارها و ضوابط حقوق بین‌المللی، به‌ویژه ارزش‌های والای حقوق بشری، انسانی و یافته‌های علوم جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی جنایی از سوی دیگر توجه نموده و قوانین کیفری را مبتنی بر آن سامان دهند. یکی از عوامل ثبات و دوام دولت‌ها و نظام‌های حقوقی - سیاسی و همچنان کارکرد آن، متناسب‌سازی سیاست‌ها و راهبردهای دولت‌ها با ارزش‌های ملی و فرهنگی - بومی آن جامعه تلقی می‌شود. در حوزه سیاست کیفری و تمسک به پاسخ‌های غیرکیفری در قالب انواع اقدامات و تدابیر تأمینی برای مبارزه با جرم و بزه‌کاری و مهار نمودن حالات خطرناک نیز این ضرورت انکار ناپذیر است. مثلاً؛ می‌توان جرگه‌های سنتی که در افغانستان برای حل و فصل دعوی میان افراد و اشخاص برگزار می‌شود را باز سازی نمود و با استفاده از آموزه‌های عدالت‌ترمیمی در قالب نو تحت عنوان میانجی‌گری کیفری یا شورای حل اختلاف در قالب قانون باز تعریف نمود که در بسیاری از قوانین کشورها هم وجود دارد.

۴۴. علی، غلامی و جمال‌الدین حسین زاده، «علت‌شناسی جرایم با انگیزه مذهبی»، دو فصلنامه علمی پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۲۰، ۱، (۱۳۹۸)، ۱۳.

۴-۲- به روز سازی پاسخ‌دهی غیرکیفری

مراد از به روز سازی پاسخ‌دهی این است که همگام با تحولات زمانه و پدیدار شدن مفاهیم جدید و بزه‌کاری‌های نو، سیاست کیفری نیز متناسب با آن تحول یافته و از تدابیر و اقدامات مقتضی برای مقابله با آن استفاده نماید. به روز رسانی پاسخ‌دهی در سیاست کیفری مشتمل بر هر دو مرحله کیفرگذاری (تقنین) و کیفردهی (قضاوت و تطبیق حکم) است؛ به عبارت دیگر به روز سازی پاسخ‌دهی، هر دو نوع سیاست‌های کیفری ماهوی و شکلی اتخاذی در قوانین کیفری را در بر می‌گیرد. هرگونه تحول و نوآوری صرف در کیفرگذاری به معنای تحول در کیفردهی یا کیفرگزینی نخواهد بود. به نظر می‌سد در افغانستان طی دو دهه اخیر مطالعات تطبیقی و جرم‌شناسی تا حدودی منجر به شناسایی رویکردهای پاسخ‌دهی جدیدی در کدجزای مصوب ۱۳۹۶ شده است که نوید بخش تغییر نگرش‌ها در عرصه تقنین تلقی می‌شود؛ اما در مرحله اجرای این سیاست‌ها، نوع نگرش قاضی و تبعیت وی از هر یک از نظام‌های کیفردهی در مقام گزینش نوع پاسخ‌ها، تأثیر بنیادین بر تحقق اهداف تعریف شده نظام عدالت کیفری خواهد داشت. مرحله صدور حکم در فرایند دادرسی کیفری، از حیث میزان تبعیت مقام دادرسی از هر یک از الگوهای کیفرگزینی، اهمیت بنیادین در سرنوشت اصحاب دعوا و دستیابی یا عدم دستیابی به اهداف تعریف شده کیفر دارد.^{۴۵}

بنابراین، پاسخ‌دهی تقنینی بر مبنای هر یک از اهداف پاسخ‌ها و پاسخ‌دهی قضایی و اجرایی که در مراحل (قبل، حین و بعد) از محاکمه بر مبنای یکی از این اهداف اعمال می‌شود، می‌تواند در تعیین نوع و میزان پاسخ‌ها راه‌های مختلفی را طی کند. به این ترتیب به کارگیری پاسخ‌ها به منظور بازپروری و اصلاح متفاوت از پاسخ‌های کیفری است که هدف سزادهی و تنبیهی دارد. اعطای اختیار به دادگاه برای تعیین نوع پاسخ و میزان کیفر از میان انتخاب‌های گوناگون پاسخ‌های کیفری و غیرکیفری، آزادی برای تعیین سیاست کیفری تلقی می‌شود.^{۴۶} نکته اساسی این است که برای کارآمدی پاسخ‌ها در سیاست کیفری، باید رویکرد پاسخ‌دهی قضایی با رویکرد تقنینی همخوانی داشته و در راستای اهداف واحد تعریف و اجرا شوند. تحول‌پذیری و دگرگونی در

۴۵. فرید محسنی، رضا رحیمیان، «از کیفرگذاری تقنینی تا کیفرگزینی قضایی؛ مدل‌ها و معیارها (با تأکید بر رویه قضایی ایران)»، مجله حقوقی دادگستری، ۸۳، ۱۰۷ (۱۳۹۸)، ۵۸.

۴۶. حجت، سبزواری نژاد، «نظام تعویق کیفر؛ از نظر تا عمل (مطالعه تطبیقی)»، پژوهش‌نامه اندیشه‌های حقوقی، ۱۰، ۲ (۱۳۹۱)، ۵۰.

سیاست‌های کیفری مدرن برای مقابله با بزه‌کاری و حالات خطرناک افراد یک اصل بنیادین تلقی می‌شود. همگام با تحولات زندگی اجتماعی انسان‌ها و پیشرفت تکنولوژی در عرصه‌های مختلف زندگانی بشر، پدیده‌های نو و تازه نیز ظهور و بروز می‌یابد که بخشی از آن زندگی اجتماعی را با انواع خطرات و نامالایمات مواجه ساخته و کنترل اجتماعی را آسیب پذیر می‌سازد؛ از این رو، برای مهار این نامالایمات و تأمین کنترل اجتماعی بایسته است تا همگام با آن از راهبردها، تدابیر تأمینی مقتضی و به‌روز به‌کار گرفته شود. به‌خصوص حالات خطرناک افراد که حالت ثابت نداشته بلکه متحول است، بیشتر مقتضی تجدیدپذیر بودن پاسخ‌دهی غیرکیفری و تدابیر تأمینی است؛ به‌عنوان مثال: تقنین انواع پیشگیری و مداخله‌های زود هنگام برای حالات خطرناک افراد در قالب مشارکت محله‌ها در پیشگیری، مداخله در گروه‌های پرخطر، بازپروری اثربخش و حتی حمایت پس از رهایی از زندان. بازنگری در قوانین و سیاست‌گذاری‌های کیفری از طریق به‌روز سازی مواد قانونی برای تفکیک بهتر مجرمان خطرناک از سایر مجرمان و در نظر گرفتن اقدامات مقتضی برای هر یک از آنها، گسترش جایگزین‌های حبس توأم با حمایت‌های درمانی، تعلیمی و فنی، تعریف اقدامات جدید مثل محدودیت دسترسی به اینترنت برای مجرمان سایبری. اینگونه تدابیر که به منظور درمان و تقلیل و رفع حالت خطرناک به‌کار گرفته می‌شود، باید با تحول حالت خطرناک، هماهنگ باشد و دادگاه باید بر اجرای تدابیر، نظارت و مراقبت داشته باشد. با در نظر گرفتن ظرف زمانی مشخص، تجدید نظر در این اقدامات و تدابیر را پذیرفته و پس از بررسی همه جانبه و با کمک گرفتن از اهل‌خبره و کارشناسان مربوطه در خصوص نحوه و مدت اجرای این اقدامات تصمیم‌های جدیدی را اتخاذ نماید.

۴-۳- شایسته‌گرایی قضایی

دادرسی، فرایند طولانی‌ای است که در مسیر آن اشخاص حقیقی و حقوقی متعددی نقش بازی می‌کنند؛ اما مسئولیت اساسی آن بر عهده قاضی است. رفتار و عملکرد هر یک از این اشخاص و نهادها برای مثال: ضابطین قضایی، اصحاب دعوا و وکیل مدافع، کارشناسان دادگستری، مأموران تشخیص هویت، سارنوالی (دادستانی) و غیره در تحقق دادرسی عادلانه می‌توانند نقش مهمی داشته باشند؛ اما آنچه که نقش محوری دارد، اقدامات قضات محاکم‌اند که تعیین‌کننده سرنوشت پرونده هستند؛ بنابراین، می‌طلبند که قضات محاکم در کنار تعهد اخلاقی و وجدانی از تخصص علمی و مسلکی در حوزه‌های علوم جنایی به‌خصوص جرم‌شناسی و سیاست جنایی نیز برخوردار باشد. مطالعه مبانی تئوری علم حقوق و انطباق آن با مصادق خاص، امری است که

قضات به‌طور مداوم با آنها در ارتباط هستند. امر قضا از مناصبی است که متصدی آن اطلاعات وسیعی نیاز دارد و با اتکا به ظاهر قانون بدون داشتن علوم دیگر که در اجرای صحیح و عادلانه قانون ضرورت دارد نمی‌توان به وظایف شرعی، قانونی و تحصیل رضایت اصحاب دعوا دست یافت؛^{۴۷} بنابراین، فراگیری علوم دیگری چون جرم‌شناسی، روانشناسی جنایی، جامعه‌شناسی جنایی و ... برای قضات به‌عنوان یک ضرورت مطرح می‌شود. به تجربه ثابت شده است که سیاست مبتنی بر پاسخ‌دهی کیفری صرف که جنبه واکنشی دارد، نه تنها سبب کاهش آمار بزه‌کاری نشده بلکه بالعکس در موارد بسیاری موجب افزایش آن نیز شده است؛ از این رو، نیاز است که دست‌اندرکاران نظام عدالت کیفری به‌ویژه قضات محاکم، از آموزه‌های جرم‌شناسی نیز در دادرسی‌ها استفاده نمایند. وظیفه قوه قضائیه در قبال بزه‌کاری، صرفاً مجازات کردن مجرمان و رساندن ایشان به سزای عمل ارتكابی با استفاده از ابزار کیفر نیست؛ بلکه مسئولیت اصلی آن در چارچوب اصل حاکمیت قانون و اصول ناظر بر معیارهای عادلانه بودن دادرسی و براساس وظیفه‌ای که در خصوص صیانت از شهروندان جامعه به عهده دارد، با اقدامات به موقع شان از ورود صدمه به حقوق و آزادی‌های شهروندان جلوگیری نموده و خطرات احتمالی را به حداقل برساند. اساساً وظیفه پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمان به عهده قوه قضائیه دولت‌ها است؛ اما معمولاً قانون‌گذاران مشخص نمی‌کنند که از کدام نوع پیشگیری باید استفاده شود. قوه قضائیه یا قاضی‌ای دادگاهی که آشنا با علوم جنایی و آموزه‌های جرم‌شناختی باشد، می‌تواند با اعمال انواع روش‌های پیشگیری از جرم در راستایی کاهش آمار جرایم و اصلاح و بازپروری مجرمین فعالیت نماید. در نهادهای عدلی - قضایی افغانستان تمسک به آموزه‌های جرم‌شناسی، بسیار ضعیف بوده و در غالب موارد بدون تحلیل جرم‌شناسانه جرایم و بزه‌کاری‌ها به پرونده‌ها رسیدگی صورت می‌گیرد. معمولاً در اینگونه دادرسی‌ها جرایم علت‌یابی نشده، بلکه با معلول مبارزه صورت می‌گیرد؛ و این نوع رویکرد پاسخ‌دهی نمی‌تواند موجب کاهش بزه‌کاری شود؛ از این رو، به نظر می‌رسد یکی از عوامل ناکارآمدی پاسخ‌دهی قضایی در سیاست کیفری افغانستان همین مسئله است و برای از بین بردن این چالش، شایسته است تا قوه قضائیه و قضات محاکم از داده‌های جرم‌شناسی و سایر علوم اجتماعی مرتبط در دادرسی استفاده کنند. البته برای جبران این خلاء قضایی، قانون‌گذاران می‌توانند استفاده از نیروهای زبده تحصیلکرده دانشگاهی نظیر روانشناسان و جامعه‌شناسان در قالب مددکاران اجتماعی تعریف کنند تا در فرایند دادرسی کیفری

به نهادهای عدلی - قضایی، در اعمال و اجرای برخی تدابیر همکاری نمایند.

نتیجه‌گیری

در افغانستان نظام پاسخ‌دهی به جرم از گذشته‌های دور متکی به پاسخ‌های کیفری بوده و کمتر به پاسخ‌های غیرکیفری تمسک داشته است. هرچند که در دهه‌های اخیر با ورود مطالعات و تحقیقات علوم جنایی و جرم‌شناسی در مراکز علمی و دانشگاهی، نهاد قانون‌گذاری از آن بهره برده و در امر تقنین به‌کار گرفته شده است؛ اما در مقام عمل و اجرا نهادهای چون: ضابطان قضایی، دادستانی و قضات دادگاه‌ها کمتر به آن متوسل می‌شوند. پاسخ‌های غیرکیفری به جرم در سیاست کیفری افغانستان با چالش‌های اساسی متعددی مواجه است که ریشه در شرایط خاص اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و حقوقی این کشور دارند.

این نوشتار یکی از علت‌های اساسی را به‌صورت عام در مبنای سیاست کیفری و به‌طور خاص نظام پاسخ‌های غیرکیفری که مبتنی بر (رویکرد دینی و بعضاً رویکرد دوگانه) است، دانسته و بر محوریت آن سامان یافته است. با بررسی جرم‌شناختی سیاست کیفری افغانستان در امر پاسخ‌دهی غیرکیفری به جرم و حالات خطرناک می‌توان اذعان نمود که از عوامل مهم نا کارآمدی این نوع پاسخ‌ها، سلطه فرهنگ سزادهی، فقدان یا کمبود آگاهی عمومی نسبت به مزایای پاسخ‌های غیرکیفری مانند روش‌های عدالت‌ترمیمی در حل اختلافات، عدم انسجام و همدستی پاسخ‌های غیرکیفری در دو مرحله کیفرگذاری (تقنین) و کیفردهی (رسیدگی و اجرا) را می‌توان نام برد. طوری که قانون‌گذاران در بسیاری موارد پاسخ‌های غیرکیفری را برای مقابله با جرم و بزه‌کاری به رسمیت شناخته است؛ اما در مرحله رسیدگی و اجرا به دلیل حاکمیت فرهنگ سنتی در کشور که به دلایل مختلف تاریخی و فرهنگی عمدتاً به پاسخ‌های سزادهنده (زندانی یا مجازات بدنی) به‌عنوان تنها راه مبارزه با جرم و بزه‌کاری نگاه می‌کند، آنگونه که باید، عملی نمی‌شود. این امر می‌تواند سبب نا کارآمدی این نوع پاسخ‌ها را در برابر جرم و بزه‌کاری فراهم نماید. به نظر می‌رسد اینکه عدم به رسمیت شناسی عملی این نوع پاسخ‌ها توسط نهادهای عدلی - قضایی ناشی از عدم برخورداری آن از توجیه درست دینی یا حداقل با برداشت سنتی از آموزه‌های دینی، عدم فرهنگی - بومی‌سازی آن و عدم فرهیختگی قضایی است.

عوامل سه‌گانه مزبور را در کنار همدیگر می‌توان از اسباب اصلی عوام‌گرایی پاسخ‌دهی تلقی نمود که خود می‌تواند زمینه‌ساز نا کارآمدی این نوع پاسخ‌ها و تدابیر تلقی شود؛ بنابراین، به‌صورت کلی برای رهایی از این حالت و کارآمد شدن پاسخ‌های غیرکیفری و تدابیر تأمینی، باید

راهکارهایی چون: فرهنگی - بومی‌سازی، پاسخ‌های غیرکیفری در چارچوب تصویب قوانین خاص برای عدالت ترمیمی، ایجاد مراکز تخصصی میانجیگری تحت نظارت قضایی، تفسیر مدرن از آموزه‌های دینی و فقهی و بالا بردن سطح فرهیختگی قضایی از طریق گنجاندن برنامه‌های عدالت ترمیمی در آموزش‌های قضات، دادستان‌ها، پلیس و جامعه مدنی، به روز رسانی پاسخ‌ها و تدابیر تأمینی با سازکار تلفیق نهادهای سنتی چون: جرگه‌های محلی با رعایت معیارهای حقوق بشری در سیاست کیفری به کار گرفته شوند.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- احمدی طباطبایی، سیدمحمدرضا. اخلاق و سیاست (رویکرد اسلامی و تطبیقی). تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۸۷.
- اردبیلی، عظیم زاده، فائزه، ساره حسابی. «سیاست جنایی و تطور مفهومی آن»، فصلنامه تعالی حقوق، ۱۵، ۴ (۱۳۹۰)، ۱۱۳-۱۳۳.
- باغبان زاده، عباس. «سیاست کیفری عوام‌گرا در جرایم خشونت‌آمیز»، مطالعات علوم سیاسی حقوق و فقه، ۳، ۲ (۱۳۹۶)، ۴۷-۵۴.
- برناربلک. کیفرشناسی؛ ترجمه: حسینعلی نجفی ابرندآبادی، چاپ ششم، تهران: انتشارات مجد، ۱۳۸۷.
- تاج خراسانی، سمیرا، غلامحسین مسعود و محسن شکرچی زاده. «نگاه بومی به نظریه کنترل اجتماعی جرم با توجه به مبانی اسلامی - ایرانی»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱۰، ۲۰ (۱۴۰۱)، ۳۱۷-۳۴۵.
Doi: 10.22034/jclc.2023.294614.1530
- توجهی، عبدالعلی، ابراهیم زارع. «سابقه محکومیت کیفری به‌عنوان جلوه از «حالت خطرناک» و کاربست آن در مجازات‌های جایگزین حبس»، مجله آموزه‌های حقوق کیفری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۶، ۱۷ (۱۳۹۸)، ۳-۲۸.
- حبیب زاده، محمد جعفر، حامد رحمانیان. «بسترهای بروز ابزارگرایی کیفری»، مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی، ۱، ۲ (۱۳۹۲)، ۵-۲۴.
- خاقانی اصفهانی، مهدی و محمدعلی حاجی‌ده‌آبادی. «نقد رویکردهای موجود در حوزه سیاست جنایی اسلامی؛ با تأکید بر اقتضات توسعه نظریه پرداززی علم دینی بومی»، مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۱، ۴۶ (۱۳۹۲)، ۲۹-۵۳.
Doi: 10.22059/jzfil.2013.36686
- دانش، حفیظ الله، جزا شناسی، چاپ دوم، کابل: انتشارات مستقبل، ۱۳۸۹.
- رضوانی، سودابه. مفهوم خطرناکی در گستره علوم جنایی، تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۶.
- سبزواری نژاد، حجت. «نظام تعویق کیفر: از نظر تا عمل (مطالعه تطبیقی)»، پژوهش‌نامه اندیشه‌های حقوقی، ۱، ۲ (۱۳۹۱)، ۴۹-۸۳.
- شفاهی، علی و محمدباقر گرایلی، «ناسازگاری سیاست جنایی تقنینی و قضایی افغانستان در مورد جرایم علیه خانواده»، دو فصلنامه مطالعات فقه اسلامی و مبانی حقوق، ۱۷، ۴۷ (۱۴۰۲)، ۱۹۱-۲۱۶.
Doi: 10.22034/fvh.2022.13498.1592
- شیدائیان، مهدی و جواد رجبی سلمان. «بزه‌دیده و عوام‌گرا شدن سیاست کیفری»، حقوق جزا و سیاست جنایی، ۲، ۱ (۱۳۹۵)، ۲۵۵-۲۷۵.
- صلاحی، جاوید. کیفرشناسی، چاپ سوم، تهران: بنیاد حقوقی میزان، ۱۳۹۲.
- صانعی، پرویز. حقوق و اجتماع (رابطه حقوق با عوامل اجتماعی و روانی)، تهران: طرح نو، ۱۳۸۱.
- عالم، عبدالرحمن، بنیادهای علم سیاست، تهران: نشرنی، ۱۳۸۶.

– غلامی، علی و جمال‌الدین حسین زاده. «علت‌شناسی جرایم با انگیزه مذهبی»، دو فصلنامه علمی پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، ۲۰، ۱ (۱۳۹۸)، ۲۴-۱.

Doi: 10.30497/law.2019.2533

– قاسمی، ناصر. اقدامات تأمینی و تربیتی در حقوق کیفری ایران، تهران: میزان، ۱۳۷۴.
– لازرژ، کرسیتین. در آمدی بر سیاست جنایی، ترجمه علی حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ دوم، تهران: میزان، ۱۳۹۰.

– محسنی، فرید و رضا رحیمیان، «از کیفرگذاری تقنینی تا کیفرگزینی قضایی؛ مدل‌ها و معیارها (با تأکید بر رویه قضایی ایران)»، مجله حقوقی دادگستری، ۸۳، ۱۰۷ (۱۳۹۸)، ۷۸-۵۷.

Doi: 10.22106/ljz.2019.110038.2785

– میرخلیلی، سیدمحمود. «باز پژوهشی تجری در آموزه‌های اسلامی با نگاه به حالت خطرناک از منظر جرم‌شناسی»، دو فصلنامه حقوق تطبیقی، ۱۹، ۸۵ (۱۳۸۹)، ۴۲-۲۵.

– نجفی ابرندآبادی، علی حسین. «کیفرهای جامعه مدار»، دیپاچه در: بولک، برنار، کیفرشناسی، ترجمه علی: حسین نجفی ابرندآبادی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۱.

– نیازپور، امیرحسین. «حقوقی‌سازی یافته‌های جرم‌شناسانه در کتاب اول قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۸، ۷۲ (۱۳۹۲)، ۲۳۳-۲۵۹.

– وصالی محمود، رضا، غلامرضا جعفری و رضا ایران مهر. گزارش. «قاضی مجری عدالت نه ماشین اجرای قانون»، قضاوت، ۶۰ (۱۳۸۸)، ۴۰-۴۷.

– قانون اساسی افغانستان، مصوب ۱۳۸۲.

– کد جزای افغانستان، مصوب ۱۳۹۶.

ب) منابع خارجی

– Evans, Peter. *Prison Crisis*. London: George Allen & Unwin, 1980.

– Pratt, John, and Mark Brown. *Dangerous Offenders: Punishment and Social Order*. London: Psychology Press, 2000.

– Scott, David. *Penology*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2008.